

РЕЦЕНЗИЯ

от *Иван Димитров Вълчев*, д-р, доцент по Класическа археология, член на Научно жури със заповед № РД 38-103/ 24.02.2023 г. на г-н Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“,

относно: дисертацията на **Калоян Иванов Петков** за получаване на образователната и научна степен „доктор“, на тема: „*Оръжията като вотивен дар в Тракия и съседните култури I хил. пр. Хр.*“, с научен ръководител: проф. д-р Тотко Нейков Стоянов (СУ, Катедра по Археология).

Дисертационният труд на Калоян Петков е посветен на една слабо разработена тема в родната историография, а именно вотивите в тракийските светилища от I хил. пр. Хр. и в частност на оръжията, поднасяни като дарове. Откриваните в ритуален контекст артефакти винаги са привличали вниманието на изследователите, но най-вече с цел изясняването на хронологията на конкретен археологически обект и много по-рядко като предмети, участващи в общуването между хора и богове. Отчитайки това трябва да отбележа, че темата е дисертабилна, а поставеният широк териториален обхват я превръща в предизвикателство дори и за утвърдени учени.

Изследването стъпва на широка изворова база. На първо място това са археологическите материали от включените в каталога 61 култови и ритуални контексти, както и от многобройните допълнително привлечени гробни комплекси. Използвана е информация от писмени сведения и иконографски източници, които допълват картината на ритуалната употреба на оръжията. Анализът на артефактите е направен изцяло въз основа на публикации, а в един случай и на лични наблюдения на автора като член на археологическия екип, проучващ съответния археологически обект. За съжаление нивото на публикациите е много различно, в не малко случаи само кратки съобщения в поредицата Археологически открития и разкопки, често без достатъчно качествен илюстративен материал или изобщо без такъв. Запознаването на докторанта с част от артефактите в музейните колекции, до които би получил достъп, несъмнено би било от полза за дисертационния труд и би внесло допълнителна яснота по някои от повдигнатите в работата въпроси.

В структурно отношение дисертацията се състои от Въведение в проблематиката, четири аналитични глави, заключение, библиография, текстово приложение, каталог, диаграми и карти, общо 411 страници. Във въведението (стр. 1) е представен обектът на изследването – оръжията-вотиви от Древна Тракия, формулирана е целта на работата и са поставени конкретни изследователски задачи. Представени са и използваните методи, необходими за постигане на целите и задачите на дисертацията.

Важна част от въведението е понятийният апарат (стр. 2–8), в който са разгледани ключови за изследването понятия като вотив, ритуал, култ, ритуален обект, култов обект, ритуален контекст, ритуален депозит, хероизация и др. Изясняването на смисъла на тези термини за нуждите на конкретното изследване внася необходимата яснота, тъй като в историографията те са използвани от различните автори с известни, а понякога и значителни нюанси. За формулирането им са цитирани както станали класически изследвания (като това на Rouse 1902 и Renfrew 1985), така и съвременни разработки по темата (Fogelin 2007, Orlin et al. 2016, Fabregat, Longo 2018, La Torre 2022). Основополагащо за цялото изследване е изведеното още във Въведението заключение, че оръжията в светилищата в Тракия са с вторична вотивна функция, а специално изработените за нуждите на култа са изключения. Интерпретацията им като вотиви е на базата на археологическия контекст, в който са открити. Това предопределя нуждата в изложението да бъде обърнато сериозно внимание на светилищата и критериите за тяхната идентификация на терен. Предложената дефиниция, че като оръжия-вотиви трябва да се определят откритите в ритуална среда елементи на въоръжението (стр. 2) е ясна и напълно приемлива, а както се вижда от изложението и работещата.

Във въвеждащата част е аргументирано и включването в изследването на оръжия от гробен контекст (стр. 7–8). Те обаче, както ясно посочва докторантът, не могат да бъдат еднозначно определени като вотиви, поради което не са включени в каталога и в статистическите анализи. Определянето на оръжията като вотиви дори и в комплекси, в които може да се допусне хероизация на погребания покойник, е много дискусивно и несигурно, но от друга страна включването на подобни примери в анализа е оправдано от гледна точка на изясняване на цялостната ритуална функция на елементите на въоръжението в Тракия и съседните райони.

Териториалният обхват (стр. 10) е ясен като географски граници – Карпатите и поречието на Днестър на север, Черно море на изток, Егейско море (тук трябва да бъде включено и Мраморно море) на юг и долините на Вардар и Морава на запад. Доколко всички тези земи са обитавани от траки през цялото I хил. пр. Хр., особено в западна и югозападна посока през Класическата и Елинистическата епоха, е дискуссионно. От последните територии обаче примери почти липсват, което не накърнява направените от докторанта изводи в аналитичната част на дисертацията. Тук е обосновано и включването в четвъртата част на изследването на примери от Италия, Централна и Западна Европа – причина за това са сходствата в практиките и влиянията, които Древна Тракия изпитва от тези земи. Хронологическият обхват също е ясен – I хил. пр. Хр. или времето на желязната епоха в Тракия. Тези хронологически рамки са валидни най-вече за самата Древна Тракия, но не и за съседните райони като цяло. Акцентът на изследването обаче е именно Тракия, което е и причината практиката за използването на оръжията като вотиви в съседните земи да бъде ограничено до съответния период. Бегло са разгледани и отделни примери от бронзовата и римската епоха с цел да се покаже възникването и продължителността на практиките, засвидетелствани през I хил. пр. Хр. В изложението съвсем уместно са използвани хронологически ориентири като Архаична, Класическа и Елинистическа епоха.

Във втората част на дисертацията, Историография (стр. 15–31), е направен преглед на проучванията. Изложението е разделено на две, като първа част е посветена на изследванията за Тракия, а втората – на тези за съседните региони. В изследванията за Древна Тракия, в най-голяма степен на български и румънски учени, няма специално посветено на оръжията вотиви такова. Откритите в различни ритуални контексти оръжия са коментирани в първичните публикации, но в повечето случаи без анализ на ролята им като дарове. Изключение е култовият обект при Бабяк в Западните Родопи – откритите там оръжия са разгледани в контекста на даровете в светилището (Тонкова 2007, 2008). В тази част е направен преглед и на историята на проучванията на светилищата в Древна Тракия.

Историографията за съседните на Тракия райони е представена избирателно, което е наложено поради огромното количество публикации, натрупани в продължени на повече от 200 години. Подбрани са обекти и автори със значение за разработваната тема. Както личи и от библиографията на дисертацията Калоян Петков е изключително добре запознат със съвременните проучвания по проблематиката на оръжията-вотиви и то в един много широк

географски обхват, включващ почти цяла Европа и големи ареали от Средиземноморието. За това несъмнено са спомогнали и реализираните от докторанта мобилности по различни програми в Италия, Гърция и Румъния. Възможността за работа в библиотеките на различни научни институции в съответните държави е от съществена важност за разработването на подобна тема.

Третата част на дисертацията, Оръжия в ритуален контекст от Древна Тракия (стр. 32–93), е най-съществената част от изследването. В нея последователно са разгледани данните за различни ритуални контексти от тракийските земи, откритите в тях оръжия и оръжията от войски гробове от I хил. пр. Хр. Ясно и синтезирано са представени основните категории култови обекти в Тракия и най-вече планинските и ямните светилища, коректно са цитирани мненията на различните изследователи и изказаните от тях хипотези. Калоян Петков е подходил предпазливо и с умерена доза скептицизъм към проблематиката. Отчетена е липсата на достатъчно пълни първични публикации, което затруднява ясното извеждане на характеристиките на култовите обекти. Основателно като самостоятелна група са обособени ямите с ритуален характер, които се откриват в селищен контекст. Важно е наблюдението, че откритите оръжия в ритуални ями са повече, отколкото в т.нар. ямни светилища. За съжаление обаче няма възможност да се предложи аргументирана интерпретация на този факт. В главата са разгледани и могилените насипи като места за депониране на дарове, включително и оръжия. Приведени са паралели с т. нар. странни комплекси от Северното Черноморие, които показват тесните контакти на Североизточна Тракия с района на степите. Дакийските храмове са специфична форма на култови места, характерни за земите северно от Дунав във времето непосредствено преди завладяването им от римската държава. Любопитен факт е, че в тях оръжия не са депонирани като вотиви. Специално внимание в дисертацията е отделено на колективните находки, интерпретирани като ритуални депозити. Разгледани са и оръжията, открити във водни басейни. Добре засвидетелстваната практика в обитаваните от германски племена земи показва, че и в случаите от Тракия става дума за ритуален акт.

Прегледът на срещаните в светилищата оръжия е стегнат и ясен. С основание докторантът не се е отклонил в подробно представяне на характеристиките на отделните типове въоръжение, което не е нужно с оглед на поставените цели и задачи. Като важни бих откरोил изводите, че в Тракия не е имало светилища само за воители или посветени на

божества със строго определени военни функции, както и че връзката дар-посветител не е толкова ясна, както в синхронните гръцки светилища например (стр. 56).

Във втората част на трета глава са разгледани войнски гробове от Древна Тракия. Тук подходът на Калоян Петков е селективен – подбрани са конкретни знакови примери и изложението не претендира за изчерпателност. В обобщаващата част на тази глава очаквах да видя един сравнителен анализ между култови/ ритуални комплекси и гробни такива, да се очертаят приликите и разликите между тях както по отношение на откриваните оръжия, така и на хронологията в използването на оръжията за ритуални цели. Както се вижда от следващата глава в гръцкия и келтския свят двата аспекта в употребата на оръжия имат свои специфики и закономерности, но подобен опит за анализ по отношение на Тракия липсва.

В четвъртата част на дисертацията е разгледана проблематиката на оръжията в ритуална среда от съседните на Древна Тракия региони (стр. 94–178). Тук отново подходът е селективен, но това е и единствената възможност имайки предвид огромния териториален и хронологически обхват. Подбраните примери не са самоцелни, а с оглед илюстрирането на приликите и отликите с тракийските земи и засвидетелстваните в тях практики.

Последната аналитична част на дисертацията е посветена на ритуалите, свързани с оръжията и конкретно на трофеите и ритуално убитите оръжия (стр. 178–218). За разлика от Гърция, Рим и земите, обитавани от келти, в Тракия липсват сигурни сведения за издигане на трофеи през I хил. пр. Хр. Единственият предложен пример е от Кълново, Шуменско, към който Калоян Петков подхожда с необходимата предпазливост. По-добре засвидетелствана е практиката за ритуално убиване на оръжията, за която докторантът предполага, че прониква по-скоро под влияние от Централна Европа, отколкото от гръцкия свят (стр. 218).

В заключението в синтезиран вид са представени изводите, до които докторантът е достигнал в хода на изложението. Засвидетелстваните в Тракия практики са сравнени с тези в съседните райони и е изказано мнението, че тракийските земи показват специфично развитие, съчетаващо различни влияния (стр. 221).

Каталогът на дисертацията представя 61 обекта. В него са включени не само оръжията, но и на контекстите и структурите, от които те произхождат, както и другите артефакти, придобити по време на проучванията. Това е задължително предвид факта, че вотивната функция на оръжията е постулирана именно въз основа на контекста им на

откриване. Приложена е еднотипна структура въпреки различните характеристики на археологическите обекти.

Текстовата част е допълнена от Приложение, в което са разгледани примери за използване на оръжия в ритуален контекст от Мала Азия, о-в Сардиния, Пиренейския полуостров, Британия и т. нар. Северноевропейски културен кръг.

За по-добро онагледяване са включени 10 диаграми и 15 карти – част от тях заимствани от публикации, но също така и авторски такива конкретно за Древна Тракия. Цитираната литература е 44 страници и потвърждава широкия поглед на докторанта върху Средиземноморието и Европа. В нея обаче има известни пропуски – цитирани в текста изследвания липсват в библиографията (например Whittaker 1994).

Авторефератът и автосправката за приносите отразяват коректно съдържанието и основните постижения на автора в дисертацията.

Калоян Петков е автор на четири научни публикации, пряко свързани с темата на дисертацията. Две от тях са вече излезли от печат.

Предоставената ми за рецензиране дисертация е авторски труд на Калоян Петков и в текста не открих признаци на плагиатство.

В заключение бих могъл спокойно да отбележа, че поставените в дисертационния труд цели и задачи са изпълнени. Текстът на Калоян Петков има своите безспорни научни приноси. Направеното за първи път цялостно изследване на оръжията-вотиви от Древна Тракия показва перспективите пред подобни анализи, но същевременно изтъква и проблемите, с които то се сблъсква, сред които и зависещи от нас като пълно и изчерпателно публикуване на резултатите от провежданите археологически разкопки и теренни обхождания. Дисертацията е написана на ясен и четим език, с минимален брой неизбежни печатни грешки. Текстът показва добро познаване и коректно използване на професионалната терминология от страна на докторанта. Съвсем естествено изследването на Калоян Петков предизвиква и възражения, но част от тях са в сферата на научните дискусии и не бих ги отчел като грешки на докторанта. За мен лично най-големият проблем остава включването и значителното внимание, отделено на гробните комплекси, защото интерпретацията като вотиви дори на оръжията от гробове с възможна хероизация на покойниците, е твърде спекулативно. Това е отчетено от Калоян Петков и коректно

отбелязвано на всички необходими места в текста. В това отношение бих препоръчал коригиране и прецизиране на заглавието при публикуването на труда като монография.

Отчитайки цялостните качества на дисертационния труд, заявявам пред уважаемото жури, че рецензираната работа притежава високи научни достойнства и отговаря на изискванията на ЗРАСБ и гласувам убедено „За“ присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на редовния докторант **Калоян Иванов Петков**.

София,

06. 05. 2023 г.

доц. д-р Иван Вълчев